

## **Предмет і завдання педагогічної психології. Міжпредметні зв'язки з іншими науками. Система категорій.**

Педагогічна психологія є результатом успішного розвитку двох наук - психології та педагогіки: У XIX ст. розширення їхніх наукових інтересів призвело до необхідності створити нову психологічну галузь.

Провідною причиною виникнення педагогічної психології була потреба осмислення впливу соціально-політичних та економічних реалій, які склалися на зламі XIX-XX ст., на становлення підростаючої особистості. Тимчасове політичне затишшя в кінці XIX ст. свідчило, що в недалекому майбутньому можуть

настати тривожні часи. Як виявилось, для Європи це був початок масованих кривавих соціально-політичних катаклізмів.

Педагогічна психологія - галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності становлення особистості в умовах різнопланового соціального впливу:

1) методологічна основа (теоретична, прогностична, прикладна) для теорії та практики навчання і виховання, яка сприяє оптимізації навчально-виховного процесу;

2) засіб самопізнання особистості;

3) прикладні знання для практики педагогічної діяльності.

Об'єкт педагогічної психології: людина та її життєвий шлях. Предмет педагогічної психології: особливості становлення особистості в онтогенезі:

1) організуючі та дезорганізуючі соціальні тенденції в навчальному процесі, провідних видах діяльності тощо;

2) психолого-педагогічне обґрунтування методів навчання і виховання;

3) індивідуально-типологічні особливості особистості та їх вияв у між особистісній взаємодії;

4) рушійні сили індивідуального розвитку психіки;

5) вплив навчання і виховання на розвиток психіки (мислення, уяви, волі, емоцій і почуттів, характеру, темпераменту, здібностей тощо).

Основні розділи педагогічної психології:

1) психологія навчання;

2) психологія виховання;

### 3) психологія педагогічної діяльності та особистості вчителя.

Педагогічна психологія, як і вікова, також пов'язана з іншими психологічними галузями (медичною, спеціальною, спортивною, психогігієною, історією психології тощо).

Недостатні знання про особливості навчально-виховного впливу, педагогічну діяльність дезорганізують роботу вчителя, нейтралізують перспективи професійного вдосконалення. Як наслідок, у педагогічному повсякденні педагогічна психологія часто ототожнюється з педагогікою, що є ознакою недостатнього рівня професійної майстерності.

Отже, місце педагогічної психології в системі наук визначається комплексом таких функцій:

- 1) теоретико-пізнавальної - з'ясування методологічних засад (закономірностей, чинників, умов) навчально-виховного процесу, педагогічної діяльності;
- 2) прогностичної - формування конструктивності навчання і виховання, способів управління процесом становлення особистості; . 3) прикладної - вироблення практичних рекомендацій для реалізації педагогічного впливу на розвиток особистості;
- 4) контрольної - співвіднесення особистісно зорієнтованої парадигми з практикою педагогічної діяльності;
- 5) синтезуючої - систематизація знань інших наук про становлення особистості (філософія, педагогіка, соціологія) та галузей психології (соціальна психологія, експериментальна психологія, психологія індивідуальних відмінностей, історія психології тощо) з метою реалізації диференційованого підходу до суб'єктів навчання і виховання.

Педагогічна психологія передбачає розробку педагогічних основ подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу відповідно до перебудови змісту освіти, апробації нових навчальних планів і програм, пошук оптимальних методів навчання і виховання, що забезпечують максимальне врахування індивідуально-типологічних особливостей підростаючої особистості.

Розрізняють три основні групи принципів педагогічної психології:

#### 1. Загальнофілософські принципи:

- 1) загального зв'язку (розгляд явища як системи та складника інших систем);
- 2) розвитку (*panta rei* - все тече) - особливості перебігу явища (динаміка, мінливість, типове і нетипове);

3) єдності теорії та практики - відсутність теорії "заради теорії" (або "книжкової мудрості"), фундаментальність і прагматизм теоретичних наукових уявлень;

4) управління процесом розвитку - урахування внутрішніх і зовнішніх закономірностей, властивих певним явищам.

Призначення загально філософських принципів для педагогічної психології: вивчення системи навчання і виховання як складного динамічного явища, яке відображає конкретні соціально-політичні, економічні реалії і, у свою чергу, впливає на них.

## 2. Загально-психологічні принципи:

1) детермінізму (установлення причинно-наслідкових зв'язків у навчально-виховному процесі, унаслідок чого з'ясовуються особливості його перебігу, рівень результативності, можливості та способи вдосконалення);

2) розвитку в діяльності (з'ясування особливостей становлення особистості в ігровій, навчальній та інших видах діяльності);

3) єдності свідомості та діяльності (поза ігровою, навчальною та іншими видами діяльності неможливий розвиток особистості, рівень свідомості якої виявляється в їх продуктах, наприклад: успішності, дотриманні моральних принципів, норм);

4) системності аналізу природи психічних явищ (комплексне вивчення становлення особистості в умовах різнопланових чинників соціального впливу; їх структурний аналіз, установлення динаміки, змісту ієрархічних зв'язків; відсутність еклектизму, суб'єктивізму в дослідженнях, побудова довготривалих прогнозів);

5) суб'єктності (неповторність людини, урахування її індивідуальності, заперечення "безстатевої педагогіки", авторитаризму в навчанні і Вихованні, директивної педагогіки).

## Спеціальні принципи:

1) соціальної доцільності (створення освітніх систем, які сприяють вихованню самостійної, самодостатньої, творчої особистості);

2) індивідуального консультування та прогнозування становлення особистості в умовах організуючих та дезорганізуючих чинників соціального впливу (реалізація диференційованого підходу з метою забезпечення розвитку психічного здоров'я);

3) обґрунтованого застосування методів навчання і виховання;

4) рівноправності та різнопланової взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу.

Деякі теоретичні проблеми педагогічної психології:

1) психологічний зміст навчально-виховного впливу, педагогічної діяльності (створення освітніх систем для забезпечення гармонійної соціалізації особистості як гарантії державної та національної безпеки, наприклад: психолого-педагогічне обґрунтування дидактично-методичних засад інтегрування навчальних предметів у початковій школі, теоретико-методологічних основ формування цілісності знань про навколишню дійсність в учнів різновікових груп);

2) загальні питання психології навчання і виховання в школі, управління навчально-виховним процесом як основна проблема, наприклад: психолого-педагогічне обґрунтування оптимальних форм навчальної взаємодії, методів навчання і виховання);

3) цілеспрямоване формування пізнавальної діяльності та суспільно значущих якостей особистості;

4) особливості навчання і виховання нарізних вікових етапах;

5) зв'язок педагогічної психології з практикою педагогічної діяльності, суміжними галузями психолого-педагогічного знання (педагогіка, соціальна психологія тощо);

6) соціальні стихійні та організовані впливи на процес навчання і виховання;

7) вплив на процес навчання і виховання вікових еволюційних, революційних та ситуаційних змін;

8) співвідношення інтелектуальних та особистісних змін у психічному розвитку в процесі навчання і виховання;

9) мотиви навчання;

10) психологічні основи розвивального навчання;

11) гуманізація навчально-виховного процесу;

12) психологія самоосвіти і самовиховання;

13) типи навчання і виховання в історії цивілізації.

Деякі прикладні проблеми педагогічної психології:

1) психологічна готовність учителів до педагогічної праці;

- 2) психолого-педагогічне обґрунтування методів виховного впливу;
- 3) побудова навчально-виховного процесу з різновіковими групами, наприклад з дітьми 6-річного віку;
- 4) побудова навчально-виховного процесу з винятковими дітьми (обдарованими, з фізичними вадами, "ліворукими", "лівшами" тощо);
- 5) з'ясування впливу вікових криз на процес навчання і виховання;
- 6) способи участі батьків у навчанні та вихованні власних дітей як актуальне соціальне питання дня;
- 7) між особистісна взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу (учнів, батьків, учителів);
- 8) нейтралізація негативного соціального впливу на дітей;
- 9) упровадження інноваційних технологій у навчально-виховний процес;
- 10) забезпечення конкурентоспроможності учнів в умовах вибору професії після закінчення школи та інших ситуаціях;
- 11) прогнозування навчально-виховного процесу;
- 12) психологічні особливості формування громадянської свідомості;
- 13) психологія взаємовідносин у родині;
- 14) психологічна допомога сім'ям.

Стратегічні теоретичні завдання педагогічної психології:

1. Основні:

- 1) порівняльний аналіз психолого-педагогічної думки, яка сформувалася на теренах колишнього СРСР та в умовах України як суверенної держави, з метою з'ясування перспектив розвитку педагогічної психології, її місця в системі світового наукового знання в нових соціально-економічних умовах, які склалися в країні з 1990-х років;
- 2) вивчення впливу на процес навчання і виховання культурно-історичних, етнічних, соціально-економічних, політичних умов (мова; досягнення науково-технічного прогресу, мистецтва; суспільні норми поведінки тощо);
- 3) вивчення рушійних сил індивідуального розвитку психіки;
- 4) удосконалення методологічних основ наукових досліджень, створення концепцій навчання і виховання тощо;

- 5) виховання особливостей становлення майбутнього вчителя (особистісна і професійна компетентність);
- 6) з'ясування психологічних основ самонавчання і самовиховання;
- 7) психолого-педагогічне обґрунтування ефективного навчально-виховного впливу на особистість тощо.

## 2. Супутні:

- 1) вивчення динаміки сприйнятливості суб'єктами навчання і виховання стихійних та організованих соціальних впливів;
- 2) з'ясування механізмів навчання і виховання та умов, необхідних для повноцінного психічного розвитку;
- 3) вивчення впливу індивідуально-типологічних, статевих відмінностей на можливості засвоєння знань тощо;
- 4) з'ясування впливу вікових особливостей спілкування на навчання і виховання;
- 5) вивчення особливостей навчання і виховання з винятковими дітьми (обдарованими, інвалідами, соціально знедоленими, "ліворукими", "лівшами" тощо);
- 6) подолання педагогічного авторитаризму в навчально-виховному процесі, педагогічних стереотипів, міфів про абсолютні можливості навчально-виховного впливу;
- 7) вивчення взаємин у дитячому і дорослому середовищах;.
- 8) вивчення особливостей педагогічної діяльності, наприклад, індивідуальних професійних стилів педагогів, їх особистісної та професійної само актуалізації; способів між особистісної взаємодії з учнями тощо.

## Стратегічні прикладні завдання педагогічної психології:

### 1. Основні:

- 1) дослідження умов, які забезпечують оптимізацію навчально-виховного процесу, наприклад: з'ясування особливостей комп'ютеризації в системі навчально-виховного впливу;
- 2) створення методичної бази для контролю за процесом психічного розвитку дитини в процесі навчання і виховання;
- 3) організація оптимальних умов для дитячої діяльності та спілкування;

- 4) розробка інноваційних навчально-виховних технологій та їх . упровадження в практику педагогічної діяльності;
- 5) удосконалення психолого-педагогічних засад індивідуального стилю педагогічної діяльності;
- 6) удосконалення психолого-педагогічних основ професійної майстерності;
- 7) установлення критеріїв розумового розвитку та визначення умов, які забезпечують успішний психічний розвиток;
- 8) вивчення питань, які пов'язані з індивідуальними особливостями дітей;
- 9) вивчення закономірностей виховного процесу, обґрунтування методів виховного впливу.

## 2. Супутні:

- 1) організація консультативної допомоги суб'єктам навчально-виховного процесу;
- 2) розробка способів прогнозування навчально-виховного процесу, педагогічної діяльності в цілому;
- 3) реалізація методів управління навчально-виховним процесом;
- 4) нейтралізація в громадськості спрощених уявлень про педагогічну психологію;
- 5 вивчення особливостей навчання і виховання з винятковими дітьми (обдарованими, інвалідами, соціально знедоленими, "ліворукими", "лівшами" тощо);
- 6) подолання педагогічного авторитаризму в навчально-виховному процесі, педагогічних стереотипів, міфів про абсолютні можливості навчально-виховного впливу;
- 7) оптимізація взаємодії суб'єктів навчання і виховання;
- 8) популяризація знань з педагогічної психології.

Центральною ланкою в системі проблематики та завдань педагогічної психології є реалізація диференційованого підходу в практиці педагогічної діяльності, витoki якого пов'язуються з науковою спадщиною чеського педагога Я. А. Коменського, який вважав, що навчально-виховний вплив на особистість має свої межі (діти з гострим розумом, байдужі тощо). Ця думка згодом активно пропагувалася радянськими педологами, зокрема Л.С. Виготським (ідея про зони найближчого і актуального розвитку), як методологічна основа для розробки та

вдосконалення концепції розвивального навчання. Уміння індивідуальної роботи з дітьми є основною умовою комплексної реалізації знань з педагогічної психології в повсякденній практиці вчителя.

Деякі вихідні проблеми, які пов'язують педагогічну психологію з іншими науками та галузями психології (загальна характеристика ):

#### 1. Педагогічна психологія і філософія:

1) особливості повсякдення (кризові явища в психології вчителя і психологи окремої дитини; домінування директивної педагогіки і демократизація школи; психологія професійного виживання в несприятливих соціально-економічних умовах; наукове знання та спрощений досвід громадян про навчально-виховний процес; психологія педагогічних стереотипів);

2) пізнання навколишньої дійсності (директивна педагогіка і психологічні особливості діяльності вчителя-жінки, учителя-чоловіка; сенс життя і вміння самопізнання);

3) доведення доцільності та правомірності використання навчально-виховних інноваційних технологій (філософія освіти і ефективність знання з педагогічної психології в практиці педагогічної діяльності; обґрунтування актуальності методів Завчання і виховання; критичний аналіз досягнень вітчизняної педагогічної психології та врахування їх у педагогічній діяльності);

4) розробка методів прогнозування розвитку особистості;

5) філософсько-психологічні уявлення про сутність людини як основа для побудови навчально-виховного процесу.

#### Педагогічна психологія і загальна психологія:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності);

2) природа психічного (можливості людської психіки як предмет навчально-виховного впливу, проблема обдарованості);

3) процес спілкування та авторитет окремих учнів, учителя;

4) проблема відповідального ставлення до навчальних обов'язків;

5) уявне та реальне особистісне самовизначення.

#### Педагогічна психологія і генетична психологія, або психологія розвитку:

1) методи дослідження (спостереження, експериментально-генетичний метод);

2) особливості вияву та формування задатків у процесі навчання;



3) вплив середовища на становлення особистості.

Педагогічна психологія і психогенетика:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, близнюк о-вий і генеалогічний методи);

2) роль спадковості в навчанні і вихованні та виняткові діти (проблема обдарованості; "ліворукі" діти тощо);

3) взаємодія спадкових і соціальних чинників впливу в навчанні та вихованні;

4) психогенетика аномальної та девіантної поведінки;

5) психогенетика темпераменту та процес навчання і виховання;

6) психогенетика інтелекту.

5. Педагогічна психологія і соціальна психологія:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, опитування; Соціометричне дослідження, парний рейтинг);

2) між особистісна взаємодія в учнівському та педагогічному середовищах (створення оптимального соціально-психологічного клімату в класі; психологія педагогічного впливу, педагогічного спілкування);

3) особливості навчання і виховання особистості в певній культурі;

4) психологічні способи управління педагогами;

5) особистий приклад учителя та соціальний мікроклімат в учнівській групі.

6. Педагогічна психологія і диференційна психологія:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності);

2) урахування педагогом індивідуально-типологічних особливостей учнів (темпераменту, характеру, здібностей);

3) перспективи індивідуального розвитку (особистісні, інтелектуальні, соціально-психологічні, професійні).

7. Педагогічна психологія і вікова фізіологія:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент);

2) вплив центральної нервової системи на ситуацію успіху (неуспіху);

3) анатомо-фізіологічні особливості (акселерація, ретардація тощо) та процес навчання і виховання;

4) статеві особливості і навчально-виховний процес.

8. Педагогічна психологія і психологія праці:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження , аналіз продуктів діяльності);

2) професійне самовизначення;

3) психологія успіху (невдачі);

4) ігрова та навчальна діяльність як різновиди трудової діяльності.

9. Педагогічна психологія і педагогіка:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності);

2) вікові, індивідуальні особливості та методи навчання і виховання;

3) життєвий шлях особистості;

4) проблема авторитету;

5) психолого-педагогічне обґрунтування системи навчально-виховного впливу;

6) обґрунтування дієвості навчально-виховного впливу.

Методи педагогічної психології за формою практично є ідентичними до методів вікової психології.

Вимоги до спостереження як цілеспрямованого і систематичного вивчення особистості в різних ситуаціях:

1) збереження природності психічних проявів;

2) цілеспрямованість (для чого і як спостерігати,, побудова плану спостереження);

3) систематичність (плановість, керованість, постійний аналіз, висновки);

4) системна фіксація результатів.

Деякі негативні ознаки спостереження:

- дослідник знаходиться в пасивній ситуації;
- важко виокремлювати причинно-наслідкові зв'язки в явищах, які вивчаються.

Основні умови адекватного застосування спостереження:

- 1) визначення мети і завдання;
- 2) вибір об'єкта спостереження, предмета і ситуації;
- 3) вибір таких часу і способів спостереження, коли зовнішні впливи на об'єкт є найменшими і можна безперешкодно збирати необхідну інформацію;
- 4) вибір способу фіксації даних;
- 5) вибір способу обробки та фіксації результатів.

Результати спостереження можна фіксувати на бланку, який пропонується у віковій психології.

Експеримент - метод збору фактів у спеціально створених умовах, які забезпечують активний прояв психічних явищ, що вивчаються. Також передбачає активне втручання дослідника в процес дослідження, що є основною перевагою над спостереженням.

Вимоги до експерименту:

- 1) цілеспрямованість;
- 2) планомірність;
- 3) фіксація результатів;
- 4) об'єктивність висновків.

Основні умови адекватного застосування експерименту:

- 1) визначення предмета дослідження та вибір чітко фіксованих проявів психічного явища;
- 2) побудова та формулювання однієї або кількох гіпотез дослідження;
- 3) організація системи спеціальних умов діяльності, яка відповідає гіпотетично спланованій системі компонентів об'єктивної діяльності;
- 4) активний вплив на явище, яке вивчається, з допомогою чинників, обраних за незалежною змінною;
- 5) вибір параметрів незалежної змінної;

- 6) реєстрація реакції піддослідних на вплив шляхом фіксації залежної змінної;
- 7) вибір способів обробки даних та їх інтерпретації.

Результати експерименту можна фіксувати на бланку, який пропонується у віковій психології.

Вимоги до бесіди (до питання як до основного елемента бесіди):

- 1) чіткість (конкретність);
- 2) не повинне містити в собі відповідь;
- 3) не повинне передбачати кілька відповідей;
- 4) наступність, логічність;
- 5) проблемність (заохочення до роздумів, розгорнутих відповідей);
- 6) стимулювання до творчості (прагнення до самореалізації);
- 7) можливість їх іронічного формулювання з метою створення для співрозмовника (респондента) ситуації абсурду (за Сократом);
- 8) допоміжні питання (за Сократом).